

SPANNENBERGER Norbert
egyetemi tanár
Lipcsei Tudományegyetem*

DOI: 10.15170/DIKE.2024.08.01-02.16

Az ún. első Basch-per – A politikai elkötelezettség jogi büntetése¹

The so-called First Basch Trial – Legal Prosecution of Political Commitment

At the beginning of the 1930s, the Ethnic German Movement ('Volksdeutsche Bewegung') in Hungary became radicalised. The reasons for that were on the one hand the lacking organisation of the nationalities movement and on the other hand the exerted pressure on members of the Volksdeutsche Movement through the Gömbös government. The most significant incident was the first Basch trial in 1934, in which Franz Basch, an active member of the movement and later Volksgruppenführer of the Germans in Hungary on the initiative of Berlin authorities, was put on trial for a statement on the Magyarization of names. The charge in the (secret) trial and later reason for conviction was the alleged 'insult to the Hungarian nation'. Overall, the trial and its context (including Basch's pardon 1937 and his acquittal 1941) show the high degree of politicisation of the minority question in German-Hungarian relations during the second half of the Horthy era.

Keywords: Basch trial, Horthy era, Volksdeutsche Movement, nationalities, Magyarization

Amikor az 1980-as évek végén *Tilkovszky Loránt* magyar történész engedélyt kapott arra, hogy a Basch-per aktáit közzé tegye, hatalmas szenzációnak számított a munkája. Az ún. első Basch-per, amelyre addig csak másodlagos források felhasználásával hivatkoztak, ennek ellenére is másodlagos szerepet játszott a kutatásokban. 2022-ben azonban a Magyar Országos Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára igazgatójának, *Gőzsy Zoltánnak* és munkatársainak köszönhetően aprólékosan felkutatták és hozzáférhetővé tették a per aktáit.²

1. Politikai zavargások és az ún. rendtörvény

Az I. világháború és az európai erőviszonyok ezt következő átrendeződése katasztrófát jelentett Magyarország számára. A háború utáni biztonsági rendszer magával hozta a történelmi Magyar Királyság felbomlását, amely az Osztrák-Magyar Monarchia részeként a vesztes államok közé tartozott. A Habsburg uralmi térségen belül Magyarország 1914 előtt földrajzi kiterjedését tekintve még nagyhatalmi szerepet játszott. A kettős Monarchia felbomlásával azonban Magyarország a területének mintegy kétharmadát elveszítette, megfosztották gazdasági erőforrásaitól és súlyosan meggyengítették. Az uralkodó elit számára ezért jelszóvá vált a „Nem, nem, soha!”, vagyis a megváltozott körülmények elfogadása a magyarság számára nem jelentett alternatívát. Az új határok

* ORCID ID: 0009-0000-4146-3480.

¹ A tanulmányt *Herger Cs. Eszter* fordította magyar nyelvre.

² Szeretném megragadni az alkalmat, hogy köszönetet mondjak Dr. habil. *Gőzsy Zoltánnak* és munkatársainak a rendkívül kollegiális együttműködésért.

korrekciója, az ún. revíziós politika tehát minden kormány elképzelései között szerepelt, függetlenül attól, hogy ennek a célnak az értelmezésében és végrehajtásában a részleteket tekintve mutatkoztak különbségek.³

Az országot sújtó gazdasági és társadalmi-politikai nehézségek 1918-at követően a lakosság radikalizálódását is magukkal hozták. Ebben meghatározó szerepet játszottak a politikai menekültek, nemcsak a politika első vonalában (mint például az Erdélyből érkezett *Teleki* és *Bethlen* miniszterelnökök), hanem a közigazgatás, az oktatás stb. második és harmadik vonalában is, biztosítva, hogy az ún. revansizmus a mindennapi élet része maradjon.⁴

Magyarország azonban az 1920-as és 1930-as években sem tekintette magát a nagyhatalmak alárendelt partnerének. Mindez nem jelenti azt, hogy ne mérte volna fel reálisan saját gazdasági, diplomáciai vagy katonai súlyát. A válságból kivezető utat azonban nem a nagyhatalmak szolgai utánzásában látta. Éppen ellenkezőleg: Magyarország jó néhány területen, így például a nemzetiségi politikában, igényt tartott arra, hogy 1920-tól kezdve saját normákat határozzon meg, és Németországgal szemben értelmező és mozgató erőként is fellépjen, miközben – Budapest szempontjából – Berlin szívesen vállalta a támogató szerepét.⁵

Az ország területének döbbenetes megcsönkítését további politikai felfordulások kísérték: miután 1918 őszén a *Károlyi*-kormány hatalomra kerülésével átmenetileg a baloldali erők fölénye érvényesült, 1919 márciusában a szociáldemokraták segítségével a kommunista tanácsköztársaság ragadta magához a hatalmat. A szovjet mintát követő „Magyar Tanácsköztársaságot” azonban végig válságok kísérték, és ezek a súlyos jelenségek akkor sem szűntek meg, amikor a *Horthy Miklós* admirális által vezetett „fehérek” felszámolták a tanácsköztársaságot. A politikai, gazdasági és társadalmi problémák leküzdése érdekében *Horthy* – immár kormányzóként – gróf *Teleki Pál*t konszolidációs kormányzásra kérte 1920 júliusában, *Teleki* kormányzása azonban 1921. április 14-én váratlanul véget ért: 1921. március 21-én *Habsburg Károly* (magyar királyként *IV. Károly*) Magyarországra érkezett, hogy érvényesítse igényét a trónra. *Teleki* pedig, aki tárgyalásokat folytatott az egykori uralkodóval, a királyszimpátia vádja következtében lemondásra kényszerült.⁶

Körülbelül egy héttel *Teleki* bukása előtt, 1921. április 6-án a magyar parlament elfogadta az ún. rendtörvényt, amely azonnal hatályba is lépett. Az 1921. évi III. törvénycikk, amelyet lényegét tekintve a kommunisták ellen alkottak meg arra a történelmi tapasztalatra hivatkozva, amit a tanácsköztársaság jelentett, kimondta, hogy a politikai rend elleni minden cselszövés bűncselekményként üldözendő.⁷ A lehetséges büntetési tételek között 10 év szabadságvesztés és

³ Német nyelven részletesen bemutatja a politikai összefüggéseket: KOVÁCS-BERTRAND, Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg. A kutatás aktuális állását lásd: ZEIDLER, A revíziós gondolat; PRITZ, Revíziós törekvések a magyar külpolitikában 234–240.

⁴ Ebben az összefüggésben egy kivételt ír le a következő mű: GONDA – SPANNENBERGER, Minderheitenpolitik im „unsichtbaren Entscheidungszentrum“.

⁵ TILKOVSKY, „Budapester Arbeitsgemeinschaft für die Revision der Friedensverträge“ 515–540.

⁶ Kontextualizálásként kiváló életrajz található *Teleki*-ről a következő műben: ABLONCZY, Teleki Pál.

⁷ „Aki olyan valótlan tényt állít vagy terjeszt, amely alkalmas arra, hogy a magyar állam vagy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa vagy hitelét sértse, vétséget követ el és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő. A büntetés tíz évig terjedhető fegyház, ha a cselekményt abból a célból követték el, hogy valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen ellenséges cselekményre indíttassék; ha pedig ennek következtében valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar nemzet ellen ellenséges cselekményre indított, a büntetés életfogytig tartó fegyház.” (7. §). Lásd hozzá: DRÓCSA, Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. III. törvénycikk elhelyezése a XX. századi magyar büntetőjogi rendszerben 215–231.

halálbüntetés is szerepelt. A 8. § szerint pedig a magyar állam vagy a magyar nemzet szóval vagy tettel elkövetett meggyalázásáért három évig terjedő szabadságvesztés volt kiszabható.⁸

A megkezdett konszolidációs politikát azonban hátráltatta az ún. második királypuccs még ugyanabban az évben, 1921. október 23-án. Amikor IV. Károly ismét trónra akart lépni, a Budapesttől nyugatra fekvő Budaörs közelében a Turul Szövetséghez tartozó, diákokból álló irreguláris csapatok megakadályozták ebben.⁹ Ezeket az önkénteseket a kormányzó egyik közeli munkatársa, Gömbös Gyula toborozta. A „fajvédő” szemléletéről ismert Gömbös nem tudta a félkatonai egységeket vagy a hadsereget a király ellen hívni, de azokat a diákokat igen, akiknek a körében ő maga rendkívül népszerű volt.¹⁰ Az 1930-as évek végére a Turul Szövetség a legnagyobb magyar diákszervezetté vált, amely a két világháború közötti időszak szellemi elitjét képviselte, és amelyet valóságos Gömbös-kultusz jellemzett. Ideológiailag azonban heterogén maradt, mivel nacionalista, antiszemita és szocialista irányzatokat ötvözött, ami aztán az 1940-es évek elején a Szövetség kettészakadásához vezetett.

Amikor a Habsburg dinasztiát 1921 novemberében megfosztották a magyar tróntól, úgy tűnt, hogy egy fejezet véget ért.¹¹ A háború utáni korszak konszolidációs politikája most folytatódhatott¹² egy évtizeden át: csak az 1929-es gazdasági világválság és annak következményei vetettek véget neki, amit aztán Bethlen István miniszterelnök (1921–1931) lemondásával szimbolikusan is közöltek a külvilággal. Utódja, Károlyi Gyula (1931–1932) alatt ennek a hatalmi struktúrának a parlamenti alapja is szétesett: az abszolút többséggel rendelkező kormánypárt frakciókra szakadt, és az újságíró Böszörményi Zoltán megalapította a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspártot,¹³ míg Meskó Zoltán, aki kilépett a kormánypártból, 1932-ben a Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspártot hívta életre. Mindkét párt jelentéktelen volt önmagában, de alapításuknak mégis volt bizonyos szimbolikus üzenete.¹⁴

2. A sikertelen kísérlet: a Gömbös-diktatúra (1932–1936)

Gömbös Gyula 1932 októberében történt miniszterelnöki kinevezése tehát döntő fordulóponthoz vezetett a magyar politikai életben.¹⁵ 1919-től a kormányzó hűséges segédjének számított, és a politikában a generációváltást testesítette meg.¹⁶ Apja protestáns falusi tanító és kisnemes volt, anyja magyarországi német, aki nem volt a magyar nyelv birtokában.¹⁷

⁸ „Aki a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen meggyalázó kifejezést használ vagy ily cselekményt követ el, vétség miatt három évig terjedhető fogházzal büntetendő.” (8. §).

⁹ A Szövetség történetéhez lásd: KEREPESZKI, A Turul Szövetség 1919–1945; KEREPESZKI, A Turul Szövetség 341–376. A Turul Szövetséget 1919. augusztus 3-án alapították a német mintára (*Burschenschaft*): bár a szervezet és funkciók elnevezését a magyar igényekhez igazították, a színviselet (szalag és sapka) a német mintának felelt meg. Az akadémiai vívást a magyar párbajtőr-kultúra váltotta fel.

¹⁰ SZÉCSÉNYI, A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban 214–232.

¹¹ A királypuccsokhoz lásd: „Soha amíg éllek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben.

¹² Bethlen konszolidációs politikájához lásd: ROMSICS, Bethlen István.

¹³ ORMOS, Magyarország a két világháború korában 146.

¹⁴ *Pars pro toto*, lásd áttekintésként: PAKSA, A magyar szélsőjobboldal története; PAKSA, Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója.

¹⁵ A fajvédők szerepéhez lásd: GYURGYÁK, A zsidókérdés Magyarországon 110–135.

¹⁶ ROMSICS, Magyarország története a XX. században 220–233.

¹⁷ VONYÓ, Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944; VONYÓ, Gömbös Gyula és a hatalom.

Gömbös messzemenő szociális reformokat ígért, amelyeket a gazdasági világválság által megrendített társadalom széles körben támogatott. A tömegek radikális változást reméltek a gazdasági, a társadalmi és a politikai életben is. A miniszterelnök a háborús vereség okait és a háború következményeit a „gyenge” és „megosztott” társadalomban vélte felfedezni, és ezt a gyengeséget a magyarság belső „szakadásának” tekintette, amelyet szerinte a politikai ideológiák, nevezetesen a liberalizmus és a marxizmus okoztak.¹⁸ Gömbös szerint mindkét ideológia végső soron a „magyart a magyarral” állította szembe. Általában véve a zsidóságban látta minden gonoszszágnak a forrását.¹⁹ „A zsidók elnyomják és szolgaságba taszítják ezt a fajt” – jelentette ki például 1922-ben a Nemzetgyűlésben.²⁰ Ezért a magyar politika legfontosabb feladatának az ún. fajvédelmet nevezte, amelynek fő célja „a magyar faj gazdasági és politikai erejének helyreállítása” volt.²¹

Úgy vélte, hogy ezt a programot egy erős végrehajtó hatalommal tudja megvalósítani, amelynek legfontosabb feladatát a társadalom nemzeti-rasszista alapon történő, felülről lefelé történő megszervezésében határozta meg. Nem az erőszak diktatúráját hirdette meg, hanem a „lelkek feletti diktatúrát”, bár bizonyos körülmények esetében nem zárta ki a fegyveres erő alkalmazását sem. Ezt az ún. faji közösséget viszont egy elképzelt vezérnek kellett vezetnie.²² A „nagy nemzeti célok szolgálatában” a nemzet egységét – vélekedett – tervezett módon kell megvalósítani, felülről fejlesztve, hogy a nemzet fegyelmezett legyen és egy célt követve képes legyen arra, hogy meghozza a szükséges áldozatokat.²³ Ennek megfelelően az egyén csak úgy találhatja meg a boldogságot a nemzet közösségében, ha ezt a kollektív közösséget szolgálja és aláveteti magát a közösség vezetésének. Béli ezt a gondolatot a „szolidáris nacionalizmus” jelszavával foglalta össze.²⁴

A korabeli Magyarországon igen kevés olyan polgár lehetett, aki ne azonosult volna az új miniszterelnök elképzeléseivel. Arról azonban, hogy ezeket a célokat hogyan lehet elérni, megoszlottak a vélemények. Mussolinitól és Hitlerrel eltérően Gömbös nem egy független, ellenzéki párt vezetőjeként, hanem a kormánypárt tagjaként került hatalomra. Ezért Gömbösnek nem volt más választása, mint hogy olyan célokat propagáljon, amelyek bizalmat ébresztenek a társadalomban, és egyúttal megteremtik azokat a keretfeltételeket, amelyek lehetővé teszik tervei megvalósítását.²⁵ Ahogyan egykor Luther 95 tézisével földrengést váltott ki, úgy az evangélikus-lutheránus Gömbös is 95 pontban mutatta be a magyar történelem új korszakára vonatkozó ún. Nemzeti Munkaprogramját.

Gömbös számára a fasiszta Olaszország, a kemalista Törökország és a nemzetiszocialista „III. Birodalom” nagyszerű példaképként szolgált, ha az utóbbi irányába voltak is fenntartásai.

¹⁸ SPANNENBERGER – VONYÓ, Die Gömbös-Diktatur und die katholische Kirche in Ungarn 311.

¹⁹ Természetesen nem volt egyedül ezzel a nézettel. Azonban a fajvédők csoportja sem volt homogén, még ha az antiszemitizmus dominált is közöttük. A tudományos színben feltüntetett érvelést többek között a vezető statisztikus Kovács Alajos és a „fajbiológus” Méhész Lajos szolgáltatta. Lásd hozzá: GYURGYÁK, A zsidókérdés Magyarországon 377–440.

²⁰ Az 1922. június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója 296–298; RÉVAY, Gömbös Gyula élete és politikája 202–205.

²¹ Az 1922. június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója 296.

²² VONYÓ, A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajvédelem 34–41.

²³ BÉLDI, Nemzetszervezés 7–10.

²⁴ Függetlenség, 1935. február 26-i szám.

²⁵ VONYÓ, A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajvédelem 43–51.

Mussolinihoz hasonlóan ő is meg volt győződve az „új nemzeti típus megteremtésének”, egy újfajta ember nevelésének a szükségességéről.²⁶ Ezt egy vertikális szervezet, az olasz mintára épülő korporatív rendszer, és egy horizontális szervezet, egy modern tömegpárt révén kívánta elérni. Így jött létre a magyar történelem legnagyobb politikai szervezete, a Nemzeti Egység Pártja.²⁷

1934 nyarára minden településen létrehoztak egy helyi csoportot, és a hivatalosan bejegyzett tagok száma elérte a kétmilliót, ami a választók 70 százalékát jelentette.²⁸ Az alulról jövő elem, azaz a helyi csoportok jelentősége nagy mértékben felértékelődött. Még a legkisebb faluban is személyesen Gömbös nevezte ki a helyi csoportvezetőt és a párttitkárt. Ezek az ún. úttörők írásban tettek fogadalmat arra, hogy kizárólag a vezető utasításai szerint járnak el. A rendes tagoknak is hasonló nyilatkozatot kellett tenniük, ezzel alávetve magukat a szigorú pártfegyelemnek.²⁹ Ez a konfiguráció alapvető fontosságú az ún. első *Basch*-per megértéséhez.

Hitler hatalomra kerülésével Gömbös új lehetőségeket érzékelt: nemcsak számos szélsőjobboldali szervezet integrálójának számított, hanem a háború vége óta szoros kapcsolatokat ápolt birodalmi német körökkel is: kulcsszerepe volt abban, hogy például a müncheni *Kapp*-puccs vezető személyiségei (*Wolfgang Kapp*, *Erich Ludendorff* és *Trebitsch-Lincoln*) Magyarországon is menedéket kaptak.³⁰ 1924 nyarán *Mathias Erzberger* gyilkosait újságírók fedezték fel Gömbös nagytétényi birtokán. 1933 júniusában Gömbös volt az első államférfi, aki Berlinbe utazott, hogy gratuláljon az új birodalmi kancellárnak,³¹ és ő volt az, aki a magyar mezőgazdasági termékek számára az olasz, az osztrák és a német piacok megnyitására is hangsúlyt helyezett.

Az 1935-ös választási sikerek után a Gömbös-párt a társadalom feletti teljes ellenőrzés megvalósítására törekedett. A női, ifjúsági, gazdasági, népnevelési és propagandaosztályok – amelyeket mind városi, mind állami szinten létrehoztak – kezdeményező szerepet vállaltak a közösség életében, és végül az élet minden területét uralni akarták. Ide tartozott például a munkalehetőségek megteremtése, a továbbképzés, a mezőgazdasági gépek elosztása, a sport, a kultúra, a közegészségügy és a népjólét területe is.³² Annak érdekében, hogy ezt a szervezőmunkát kezelni tudják, a párton belül különböző szakirányokat hoztak létre: ilyenek voltak többek között a műhelyek, a közkonyhák, a szülészetek, a napközi otthonok, a folklórcsoportok, a kórusok, a kápolnák, a könyvtárak, sportklubok stb. Ezeknek a meglévő egyesületeket magukba kellett olvasztaniuk, vagy meg kell nyerniük őket az együttműködésre azzal a végső céllal, hogy ennek eredményeként lényegében megszűnjenek.³³ Anélkül, hogy a példaképekre bővebben hivatkoznánk, nyilvánvaló a párhuzam *Mussolini Dopolavoro*-jával és *Hitler Kraft durch Freude*-jával.

²⁶ Budapesti Hírlap, 1932. december 6-i és 1933. január 31-i szám.

²⁷ VONYÓ, Egy nemzetnevelési koncepció Magyarországon 657–675.

²⁸ Függetlenség, 1934. szeptember 16-i és december 24-i szám.

²⁹ Vö.: VONYÓ, A Nemzeti Egység Pártja szervezésének első dokumentumai 781–830.

³⁰ Gömbös miniszterelnök 1933. február 2-án üdvözlő táviratot küldött *Hitler*-nek, és emlékeztette őt a „régikapcsolatokra”, amelyek többek között az NSDAP alapító tagja, *Max Erwin von Scheubner-Richter* révén fennálltak. Ezekről a kapcsolatokról lásd: GARLEFF, *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich* 127.; RÁNKI – PAMLÉNYI – TILKOVSKY – JUHÁSZ, *A Wilhelmstraße és Magyarország*, 1. sz. forrás. Nem véletlenül utalt Gömbös ebben az üdvözlő táviratban az „*azonos világnézetben élő régi fajvédő elvtársak*” közös pontjára. Lásd ugyanitt a 3. sz. forrást.

³¹ KARSAI, *Iratok a Gömbös-Hitler találkozóról* (1933. június 17-18.) történetéhez.

³² VONYÓ, Gömbös pártja 240., 282.

³³ VONYÓ, Gömbös pártja 297.

Ezeknek a koncentrikusan szervezett, gondolkodásmódjukban egységes helyi csoportoknak fontos feladata volt, hogy a párt aktivistáinak, *Gömbös* feltétlen támogatóinak a választási sikerét biztosítsák a választásokon. Az 1934–1935. évi megyei és országgyűlési választások is ezt a modellt követték, melynek következtében a miniszterelnök pozíciója láthatóan stabilizálódott.³⁴ A parlamenti többség birtokában *Gömbös* most már hozzáláthatott az államrend átszervezéséhez.

Béldi Béla szerint a következő cél egy „új magyar állam” létrehozása volt. Az ehhez szükséges „erős eszközöket” *Gömbös* „egy erős, centralizált hatalomban” látta. Először is javasolta a parlament jellegének megváltoztatását: a korábbi népképviselői elv helyett az érdekcsoportok szerinti összetétel, azaz a korporatív rendszer mellett érvelt. Ez az újjászervezett parlament csak tanácsadó szerepet játszott volna, mivel a korábban a parlament által elfogadott jogszabályokat rendeletek váltották volna fel. *Béldi* a „tisztánlátás” érdekében a központosított közigazgatást is támogatta.³⁵ *Gömbös* már 1933 februárjában ilyen irányú törvényjavaslatokat készíttetett elő.³⁶ Ez természetesen a parlamenti rendszer és az önkormányzatiság jelentős csökkenését jelentette volna, míg másik oldalon a központi végrehajtó hatalom pozíciójának az erősödéséhez vezetett volna. A pártközpont alapszabálya még pontosabban fogalmazott: egész államéletnek azonnal a *Führer* nemzeti mozgalmához kell hasonulnia, mert ez hivatott arra, hogy az ország jövőjét biztosítsa.³⁷ Ez a hasonulás pedig nem volt más, mint az állam és a társadalom összhangjának a kialakítása.

Béldi 1935-ben részletes programjában a következőképpen fejtette ki a „nemzet nevelésének” feladatait. A nemzet vezetése – vélekedett – a nemzet szellemi hajlamának egységes és tervszerű formálását jelenti annak érdekében, hogy ellenállás nélkül alkalmazkodjék ahhoz az életmódhoz, amely a korszellemmel konform és annak leginkább megfelel. Más szóval a nemzet vezetése a központi hatalom tervszerű munkája, amelynek célja mindig az, hogy a nemzetet a lehető legkevesebb áldozattal és átmeneti megszakításokkal, azaz anélkül, hogy fejlődésében visszavetné, egy új életmód felé vezesse.³⁸

3. A magyarországi német mozgalom az I. világháború után

Ebben az időben a magyarországi német mozgalom mélyponton volt. Erdély, a Bánát és a Bácska elcsatolásával a nemzetiségi politikában korábban aktív német településrészek szlovák, román, illetve jugoszláv fennhatóság alá kerültek. Ugyanakkor a magyar állampolgársággal rendelkező, mintegy 500.000 német volt a „*Rumpfungarn*”, azaz a teljes magyarság között élő legnagyobb létszámú nemzetiség.³⁹ 1917-től kezdődően *Bleyer Jakab* a magyarországi németek szószólójaként

³⁴ A megyei választásokon, amelyekre 1934 decembere és 1935 januárja között került sor, a NEP jelöltjei elsöprő sikert arattak. A párt számos választókerületi és helyi csoport elnöke és titkára jutott mandátumhoz.

³⁵ BÉLDI, Nemzetszervezés 31–42.

³⁶ GERGELY, Gömbös Gyula. Politikai pályakép 242–246. A parlament e korporatív modell szerinti átszervezését azonban még a miniszterelnök stábjá sem támogatta.

³⁷ VONYÓ, Gömbös 118.

³⁸ BÉLDI, Nemzetszervezés; Képviselőházi Napló 1935. május 23. 396–402. A magyar nemzetnevelés kifejezést nem szükséges kongruens módon lefordítani német nyelvre. Nem a társadalom nemzeti értelemben vett nevelésére utal, hanem a meglévő nemzet átalakítására, ebben az esetben egy politikai elit elképzelései szerint.

³⁹ SPANNENBERGER, Emanzipationspolitik durch Ethnisierung? 183–210.

lépett fel,⁴⁰ és a korábban ismeretlen germanisztika professzor az I. világháború után is vállalta ezt a szerepet. A fennálló kormányzattal egyetértésben egy olyan minimalista programot próbált meg keresztülvinni, amely az alapvető kulturális és oktatáspolitikai követelésekkel kapcsolódott össze.⁴¹ A közvélemény azonban, amelyet ráadásul az ekkor érvényesülő revíziós politika is felbuzdított, nem tűrt el semmilyen ún. nemzetiségi politikát, amelyet a történelmi monarchia felbomlásának alapvető tévútjaként és forrásaként bélyegeztek meg.

1928-ban a magyar parlament nyíltan kimondta, hogy csak az ún. kényszerkisebbségeket, például a szomszédos országokban élő magyarokat illeti meg a kisebbségi védelem, a bevándorló vagy őshonos kisebbségeket nem. Ezt a tételt a vezető kormánypolitikus és kétszeres miniszterelnök, *Teleki Pál* dolgozta ki, és sikeresen meg is honosította a köztudatban.⁴² Ezt a gyors átalakulást *Bleyer* 1932-ben így jellemezte: „*A magyarosítás még soha nem volt olyan kéméletlen, olyan céltudatos és olyan alapos, mint napjainkban.*”⁴³ *Bleyer* ezért módszert váltott. Már nem a rezsimmel való együttműködésre összpontosított, hanem megalapította a Német Munkacsoportot (*Deutsche Arbeitsgemeinschaft*), amelynek a feladata az lett, hogy *de facto* előkészítse a német mozgalom politikai tevékenységét.⁴⁴

A német mozgalom másodlagos politikai tevékenysége a rendszerrel való nyílt konfrontációba torkollott, ami pedig az I. világháború óta tabunak számított. Az új irányvonal alapja az 1923-ban alapított Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (*Ungarländisches Deutsches Volksbildungsverein* = UDV) keretében folytatott kultúrpolitikai tevékenység volt. Az Egyesületnek tíz évvel később már 186 helyi csoportban mintegy 12.000 tagja volt. Nominálisan ez a magyarországi németek 2,4%-ának felelt meg. Mivel csak a felnőtt férfiak regisztrálhattak tagként, a mozgósítási potenciál a valóságban ennél lényegesen nagyobb volt, amennyiben a családtagjaikat is beleszámítjuk.⁴⁵ Világosan látható, hogy az asszimiláció elsősorban azokban a közösségekben terjedt el, amelyeket az UDV nem ért el.

Nolens volens, *Bleyer* úgy döntött, hogy felhagy azzal a sajátos nemzetiségi politikával, mely szerint mindig a rendszerrel összhangban kellene cselekedni. A német nemzetiség és a magyar nemzetállam közötti egyensúly megteremtésének célzata ebben a megközelítésben a gyakorlatban 1933-ig anakronisztikusnak bizonyult, és ezért lehetetlen volt a megvalósítása is.⁴⁶ Ehelyett – a többi európai német népcsoportéhoz hasonlóan – politikai tényezőként kívántak a magyarországi németek is fellépni, hogy Berlin támogatásával saját érdekeiket érvényesítsék.⁴⁷

⁴⁰ FATA, *Bleyer* Jakob nemzetiségi koncepciója és politikája.

⁴¹ BLEYER, A hazai németiség 428–441.; SEEWANN, *Das Ungarndeutschtum* 299–303.

⁴² A recepció kérdéséhez lásd a *Nemzetnevelés* 1920. február 3-i számában a rövid hírt (24.).

⁴³ SEEWANN – SPANNENBERGER, *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn* I. A korabeli kormányzati álláspontot lásd: KOVÁCS, A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában.

⁴⁴ SEEWANN – SPANNENBERGER, *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn* II. Hogy ez milyen paradigmaváltást jelentett, az a *Volksbildungsverein* vezető rétegének a nyilatkozataiból kirajzolódó összefüggésekből derül ki. Lásd: SPANNENBERGER, „Den Weg des Verständnisses gehen” 73–84.

⁴⁵ Az adatokat lásd: KOVÁCS, A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában 38.

⁴⁶ PRITZ – MARCHUT, *Kisebbségpolitikák* 5–40.

⁴⁷ A nemzetközi szinten bekövetkezett váltáshoz lásd: EILER, *Kisebbségvédelem és revízió* 224.

Régi ismerőset a müncheni Német Akadémiáról (*Deutsche Akademie*), *Karl Haushofer* arra kérte, hogy mutassa be *Rudolf Hess*-nek, aki akkoriban névlegesen a külföldön élő németek ügyéért volt felelős. A kapcsolatfelvételre irányuló próbálkozás 1933 májusának közepén sikertelennek bizonyult, mivel *Hess* azon azt az elvet követte, hogy a kisebbségeknek a legjobb kapcsolatokat kell fenntartaniuk hazájuk népeivel.⁴⁸ Ez a tapasztalat megerősítette azokat az információkat, amelyeket *Bleyer* magyar politikusoktól kapott, és amelyek szerint *Hitler* és *Gömbös* megállapodtak abban, hogy a „zavaró tényező”, azaz a nemzetiségi kérdést kiiktatják az államközi kapcsolatokból.⁴⁹

1933. július 27-én a magyar belügyminiszter rendeletet adott ki a nevek magyarosításának megkönnyítésére. Eszerint az idegen hangzású családnevek megváltoztatásához már nem kellett állampolgárságot vagy jó hírnevet igazolni, hanem csak két pengő értékű illetékbélyegre volt szükség az eljáráshoz. A kampány védnöke, a német származású *Keresztes-Fischer Ferenc* belügyminiszter 1933-ban mintegy 80.000-100.000 névmagyarosítással számolt,⁵⁰ 1936-ban pedig a magyar szakértők is azt állították, hogy a magyarosítási kampány „örvendetes haladást” mutatott. A statisztikai adatok szerint a magyarországi németek száma 1920 és 1930 között 72.000 fővel csökkent, és rámutattak arra is, hogy a német népcsoport 2000-re teljesen eltűnnek, ha az erőszakos magyarosítás ilyen ütemben folytatódik.⁵¹

4. Basch esete Bátaapátiban

A fent leírtak képezték a háttérét annak az incidensnek, amelynek a következményei igazából csak jóval később váltak láthatóvá. A UDV titkára, Dr. *Basch Ferenc* ellátogatott egy kis németek lakta községbe, Bátaapátiba. A zürichi születésű *Basch* a történelmi Magyarország összeomlása után hagyta el bányai német közösségét, hogy Budapesten tanuljon. Itt csatlakozott a *Bleyer* körül kialakult körhöz, és kollégája, sőt később bizalmasa is lett.⁵² *Basch* 1926-ban ösztöndíjjal egy félévet Münchenben töltött. Itt lehetőséget kapott arra, hogy tudományos előadást tartson, amelyben pozitív és reményteljes véleményt fogalmazott meg a magyar nemzetiségi politikáról.⁵³ *Bleyer*rel összhangban *Basch* (aki az UDV titkáráként az operatív munkáért volt felelős és így *Bleyer* első emberének számított) felfogásában is fokozatos fordulat következett be, és azért lépett fel, hogy a magyar nemzetiségi politikát hozzáigazítsák az európai, más német népcsoportok által gyakorolt jogokhoz. A Bátaapátiban történtek tehát a magyar kultúrpolitikától való eltávolodás és az újragondolás szakaszára estek.

Látogatása során a helyi vasutasok elmondták *Basch*-nak, hogy őket is arra kényszerítik, hogy magyarosítsák a nevüket, amit azonban visszautasítottak. *Basch* ezt jelentette *Bleyer* professzornak Budapesten, aki azt válaszolta, hogy nem tud ebben a kérdésben *Gömbös*-nél közbenjárni.⁵⁴ Ezek

⁴⁸ SPANNENBERGER – VONYÓ, Rezeption der nationalsozialistischen Ideologie in Ungarn und in der deutschen Volksgruppe 237–253.; SPIEGEL-SCHMIDT, Vor 50 Jahren 27.

⁴⁹ TILKOVSKY, Teufelskreis 32.

⁵⁰ WEIDLEIN, Geschichte der Ungarndeutschen in Dokumenten 50.

⁵¹ Bundesarchiv Berlin R 18/3329. A VDA (*Volksbund für das Deutschtum im Ausland*) jelentése 1935. szeptember 30-i keltezéssel. Lásd hozzá: KOVÁCS, A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában 26.

⁵² A hibáktól hemzsegő hivatalos életrajzot lásd: BUZÁS, Basch, Franz Anton 617.

⁵³ BASCH, Das Deutschtum in Ungarn.

⁵⁴ SEEWANN – SPANNENBERGER, Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn 390-391.

után *Basch* 1933. november 29-én, második látogatása alkalmával keserűen jelentette ki, hogy „*Aki hozzánk tartozik és önként feladja becsületes nevét, az nem érdemli meg, hogy eddig viselte*”. A jelenlévő falusi vezető réteg, akik egyben *Gömbös* pártkatonái is voltak, azonnal feljelentették. Ezzel kezdődött meg a helyi konfliktus eskalálódása.

A csendőrségi jelentés szerint mintegy 120 főből álló publikum lelkesen hallgatta a magyarázatokat. A térségben annyira „*felforrósodott*” a hangulat a magyarosítással szemben, egy *Rausch* nevű vasúti alkalmazott nem tudta férjhez adni a lányát. A jelentés beszámolt arról is, hogy a tanárokat is sértegették, mert „*ha hat év alatt nem tudják megtanítani a gyerekeket németül*”, akkor *Basch* szerint „*idióták*”. Amikor a jegyző feloszlatta a gyűlést, a hallgatóság állítólag „*fégyelmezetten*” hazament.⁵⁵

A négy nappal később készült jegyzői jelentés azonban már azt állapította meg, hogy a gyülekezet nem akart széteszlani, ezért a jegyző kénytelen volt a csendőrséget hívni. *Basch* „*bolondoknak*” nevezte azokat a tanárokat, akik a vegyes tannyelvű iskolákban (B típus) nem voltak képesek a magyar nyelvet megtanítani a tanulóknak. Állítólag demagóg módon, habzó szájjal és ököllel az asztalra csapkodva mondta el beszédét. A jegyző szerint a jelenlévő mintegy 80 fő mellett 16 fiatal is hallotta az előadást, akik a katonai szolgálatot megelőző Leventék köréből kerültek ki, majd pedig „*túl sok*” volt azoknak a száma, akik *Basch*t a bátaszéki vasútállomásra kísérték, ahonnan Budapestre utazott.⁵⁶

A csendőrségi jelentésből egyértelműen kiderült, hogy a konfliktusban a falusiak és a jegyző játszották a döntő szerepet. Az 59 éves *Horváth* nevű jegyző Karádról, a Bataapátitól mintegy 110 kilométerre fekvő Somogy megyei községből származott, magyar és római katolikus vallású volt. Nyilvánvalóan nem volt hatásköre az eljárásra, legalábbis nem abban a formában, ahogy azt a saját kívánsága diktálta. 1934. február 6-i jegyzőkönyvbe vett vallomásában *Basch*t nevetséges figurának próbálta beállítani, aki „*bohócként*” tartotta előadását, miközben a hallgatóság állítólag „*fenyegetően közeledett hozzá*” (értsd: a jegyzőhöz) és más hivatalos személyekhez”, és csak *Basch* tudta a jelenlévőket a terem elhagyására motiválni. Mindez azonban ellentmondott a csendőrség beszámolójának.⁵⁷ Mivel *Horváth* vallomása nem feltétlenül volt hitelesnek tekinthető, tanúvallomást tett a helyettese, egy leendő ügyvéd és egy Vitézi Renddel kitüntetett személy is, akiről megtudjuk, hogy meggyőződésének jeléül magyarosította a német nevét. Ők mindannyian megerősítették a jegyző verzióját.⁵⁸

Basch tíz tanú meghallgatását kérte, vagy ha szükséges, akár többekét is, hogy így cáfolja a falu jegyzőjének állításait. Február 27-én még fel is jelentette a jegyzőt rágalmazásért, bár ennek nem volt semmiféle következménye.⁵⁹ A per előkészületeinek lázában egy falubeli vallomását is rögzítették, aki azt állította, hogy a német mozgalom vezetői megfenyegették arra az esetre nézve, ha *Basch* ellen szólalna fel. Egy lélegzetvételnél később azonban korrigálta magát: ezt a

⁵⁵ MNL BAML VII. A Jogszolgáltatás területi szervei. 2. Pécsi Királyi Törvényszék (1946-tól Törvényszék) iratai. b. Peres iratai. B. I. 2476/1934. a továbbiakban: VII/2b. B. I.)

⁵⁶ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

⁵⁷ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

⁵⁸ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

⁵⁹ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

fenyegetést a „*olvasóegylet*” (értsd: az UDV) egyetlen képviselője tette. Amikor pedig ennek a személynek a nevét kérdezték tőle, már makacsul hallgatott.⁶⁰

5. Az ún. első Basch-per

A vádiratban használható tanúként csak a jegyzőt, a helyettesét, a leendő ügyvédet és a Vitézi Rend tagját jelölték meg, akiket meg is idéztek az 1934. április 20-i tárgyalásra.⁶¹ Az ügy akkor vált érdekessé Gömbös miniszterelnök számára, amikor 1934. május 6-án *Bascht* az UDV főtitkárává választották, és így a külvilág irányába fontos szerepet kapott. Ezzel politikai reflektorfénybe került, miközben mentora, az 1933 decemberében elhunyt *Bleyer Jakab* támogatását már nem élvezhette. Első fokon *Bascht* 1934. június 14-én zárt tárgyaláson bűnösnek találták. Úgy tűnik, azt gondolhatta, hogy csak egy politikai játszma bábja, mert ügyvédjének sikerült elérnie azt, hogy a július 6-ra kitűzött főtárgyalás időpontját elhalasszák, mégpedig azzal az indokkal, hogy „*tudományos kutatásokat végez a szerb és román megszállás alatt álló területeken*”. Ezt követően a szeptember 7-re kitűzött új időpontot is el kellett halasztani, mivel egy nagyszabású német nyelvű katolikus találkozó próbáin vett részt, míg védőügyvédje, Dr. *Franz Kussbach* a berni Európai Kisebbségi Kongresszuson tartózkodott.⁶²

A szintén zárt ülésen tartott főtárgyaláson *Bascht* a Pécsi Királyi Törvényszék 1934. szeptember 8-án „*a magyar nemzet becsületének megsértésében*” (1921. évi III. tc. 8. §) bűnösnek találta, és három hónap fogházbüntetésre ítélte, mellékbüntetésként pedig hivatalvesztéssel és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésével sújtotta egy évre, ami az ő esetében egyenértékű volt a foglalkozástól való eltiltással. A perköltséget 76,20 pengőben állapították meg, amit a vádlott a jövedelemigazolás szerint nem tudott megfizetni, mert csak havi 180 pengőt keresett. A tanúk szerint, akik mindannyian a falu tiszteletben álló rétegéhez tartoztak, *Basch* azt mondta, hogy „*azok az emberek, akik magyarosítják a nevüket, nem becsületesek*”. Saját bevallása szerint a jegyző ekkor szakította félbe őt, bár később mégis hagyta, hogy *Basch* befejezze beszédét, amelyben állítólag módosította korábbi állítását, és csak a csendőrök megérkezése után oszlatták fel a gyűlést. A jegyző szerint 60-70 ember volt jelen, a helyettese azt állította, hogy csak 50-60 személyt látott. Egyértelmű, hogy magát a beszédet nem rögzítették, hanem a tanúk utólag – közvetlenül az esemény után, a csendőrség őrhelyén – úgymond „*megállapították*” az inkriminált mondatot.⁶³

A vádlott azonban kitartóan tagadta, hogy ő az ominózus állítást tette volna, és hangsúlyozta, hogy körülbelül 30 alkalommal mondta el ugyanazt a beszédet, és jól tudja, hogy mit mond. Hangsúlyozta, hogy az elmúlt 7 évben mintegy 500 beszédet tartott, és sosem volt rá panasz. Követelte a tanúk nyelvtudásának vizsgálatát, akik a bíróság előtt a lapról olvasták fel azt a mondatot, hogy „*Er ist kein Ehre Mann, der sich hergeben für der Magyarisierung und ihren Nahmen verendern*” (sic!). A Pécsi Királyi Törvényszék azonban megtagadta a vizsgálatot, mert „*feleslegesnek*” tartotta, hogy beidézze azt a 60 tanút, akik *Basch* védekezését igazolták volna.⁶⁴

⁶⁰ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

⁶¹ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

⁶² MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

⁶³ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

⁶⁴ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

Indoklásában a bíróság hangsúlyozta, hogy az alperes a név magyarosításának tényét (miközben az Trianon óta természetes, spontán vágyként jelent meg) becstelennek minősítette, és ezzel a nemzetgyalázás tényállása megvalósult. Az egyetlen enyhítő körülmény az volt, hogy *Basch* nem volt büntetlen előéletű, súlyosító körülményként vették azonban figyelembe azt, volt, hogy a UDV titkáráként tevékenykedett, amit a bíróság a magyar nyelv nyilvános használata elleni „káros tevékenységnek” minősített.⁶⁵

Mivel a birodalmi kormány az ítéletet követően hivatalosan kereste meg a berlini magyar követséget és kérte, hogy az ítélet indoklásának a másolatát juttassák el Berlinbe, *Lázár Andor* magyar igazságügyi miniszter 1934. október 3-án bekérte az iratokat a Pécsi Királyi Törvényszéktől.⁶⁶ Bár a Pécsi Királyi Ügyészség 1935 elején igyekezett azokat visszakapni, a minisztérium nem adta ki az aktát.⁶⁷

A „káros hatás” a rezsim szempontjából azért eszkalálódott, mert *Basch* 1935 márciusában elindult a parlamenti választásokon az ellenzéki Kisgazdapárt színeiben. Ezzel érvénytelenítették a kormány politikájának támogatására vonatkozó íratlan törvényt, amely az egyesület megalakulása óta mindaddig érvényesült.⁶⁸ *Gömbös* azonban bízott abban, hogy a választásokon aratott fényes győzelemmel legitimálja ún. nemzeti egységpolitikáját. *Basch* a Magyar Királyi Kúriához intézett érzelmes beadványában világossá tette, hogy ügyében politikai kérdéssről van szó: a vádirat „*úgy néz ki, mintha a kifogásolt mellékmondat kvázi állampusztító hatású lenne*”, ami „*ellentétes a józan ésszel*”. Ezért felmentő ítéletet remélt, amennyiben a Kúria „*politikai befolyás és irányítás nélkül kezeli az ügyet*”.⁶⁹

A jogi indoklás problematikus volt, mivel a törvényt 1921-ben a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló tevékenység megakadályozására alkották meg. *Basch* esetében azonban nem ez volt a helyzet.⁷⁰ A szándék 1921-ben a kommunisták ellen irányult, majd az 1930-as évektől kezdve egyre inkább a radikális jobboldali mozgalmak ellen használták a törvényt.⁷¹ *Basch* tehát ebbe a képbe került bele, miközben ügyében a nemzetiségi-politikai motívum marginalizálódott.

Ugyanakkor *Basch* 1935 márciusában fellebbezéssel élt. Ügyvédje, Dr. *Franz Kussbach* – a kisgazda-párti jelöléssel kapcsolatos előzmények miatt – április 11-től már nem védte őt.⁷² *Basch* 10 oldalas beadványában többek között azzal érvelt, hogy a Belügyminisztérium feloszlatta volna az egyesületet, ha annak tisztségviselői az alapszabályt megsértve jártak volna el.⁷³ Az ítéletábrái

⁶⁵ MNL BAML VII. A Jogszolgáltatás területi szervei. 51. Pécsi Királyi Főügyészség iratai. b. Általános iratok. IV. (a továbbiakban MNL BAML VII/51b. IV.) 3075/1933. Lásd hozzá: Sonntagsblatt, 1934. október 7-i sz.

⁶⁶ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

⁶⁷ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

⁶⁸ Ezt már jó ideje tervezték, de *Franz Kussbach*, aki *Bleyer* utódja volt a vezetői székben, a kisgazdapárt mellett a jelöltek nevének azonnali egyeztetése nélkül hozta nyilvánosságra a jelölést, ami több szempontból is problematikusnak bizonyult. SEEWANN – SPANNENBERGER, Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn.

⁶⁹ MNL BAML VII. A Jogszolgáltatás területi szervei. 1. Pécsi Királyi Ítéltábla iratai. b. Peres iratok. B. II. (a továbbiakban: MNL BAML VII/1b. B. II.) 553/1935.

⁷⁰ DRÓCSA, Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921: III. törvénycikk 228.

⁷¹ DRÓCSA, Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921: III. törvénycikk 218.

⁷² MNL BAML VII/1b. B. II. 553/1935.; MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

⁷³ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

tárgyalást a miniszterelnök utasítására közvetlenül a március végi és április eleji választások után tűzték ki.

Gömbös célja az volt, hogy politikai jelzést adjon Berlinnek: a nemzetiségi kérdést zsarolási eszközként lehet felhasználni, ha Budapest elképzeléseit Berlinben nem ismerik el kellőképpen.⁷⁴ Gömbös még a német mozgalom, mint „centripetális erő” teljes megsemmisítésével is fenyegetőzött, annyira felbőszítette az ellenzéki magatartás ezeken a számára különösen fontos választásokon.⁷⁵ A sajtó pedig csípős megvetéssel követte a „szökött ifjú titán” példáját, és még az egyébként mérsékelt lapok, mint az *Esti Kurír* is „fanatikus germanizációs tevékenységgel” vádolta Bascht, mivel ellenezte a névmagyarosítási törekvéseket.⁷⁶

1935. április 17-én a Pécsi Királyi Ítéltábla az ügyben még súlyosabb ítéletet hozott: 5 hónap fogházbüntetéssel, valamint 3 év hivatalvesztéssel és a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztésével sújtott Bascht.⁷⁷ Az indoklás hangsúlyozta, hogy Bátaapátiban a hangulat a névmagyarosítás ellen volt, és hogy a koronatanú, aki a Vitézi Rendbe való belépése előtt változtatta meg a nevét *Kolipról Koltaira*, most a megvetés célpontja. Egy *Lohrfing* nevű fiatalember, aki szintén magyarosítani akart, már nem merte megtenni ezt, mert tervei miatt kiközösítették. A Bátaapátiban történt affér óta olyannyira feszült volt a hangulat, hogy azt a „magyarellenes” kategóriába sorolták, és ez a büntetés szigorításában manifesztálódott. A Kúria szükségesnek tartotta ennek kapcsán megjegyezni azt, hogy Magyarország a Népszövetség részeként szuverén, és Basch éppen ezt a szuverenitást sértette meg. Hangsúlyozták, hogy Basch csak 1925 óta volt magyar állampolgár, amiért több hálát illet volna mutatnia.⁷⁸ Erre válaszul Basch, *Richard Huss* professzor és Dr. *Ágidius Faulstich* 1935 novemberében megalapította a Népi Németek Bajtársi Szövetségét (*Volksdeutsche Kameradschaft*) nevű szervezetet, valamint a Német Népi Hírmondó (*Deutscher Volksbote*) című újságot. Ennek a nem hivatalos egyesületnek a vezetését a debreceni germanisztika professzor, *Richard Huss* látta el.

A miniszterelnök nyomására Bascht az egyesület titkáráként „szabadságolták”, nem úgy a szintén jelöltként induló társát, Dr. *Franz Kussbachot*, akit – *Bleyer* vejeként – fel szándékoztak menteni. Az egyesület elnöke, *Gratz Gusztáv* arra kérte Bascht, hogy önként mondjon le és vállaljon minden felelősséget, de ő ezt elutasította. Ehelyett a VDA (*Volksbund für das Deutschtum im Ausland*) három képviselőt küldött Berlinből, akik felszólították *Franz Kussbachot*, hogy mondjon le ügyvezetői tisztségéről és a népi németek kiadványainak szerkesztői posztjáról, különösen mivel ezeket a kiadványokat birodalmi német pénzekből finanszírozták. *Kussbach* ekkor az egyesület elnökéhez, *Gratz*-hoz fordult, és feltárta előtte a birodalmi adományokat: évente mintegy 35.000 birodalmi márka a Külügyminisztériumtól és 85.000 birodalmi márka a VDA-tól. *Gratz* ezt a kompromittáló anyagot Gömbös elé vitte, aki első reakcióként az összes érintettet katonai bíróság elé akarta állítani (sic!) és fel akarta oszlatni az UDV-t. *Gratz* azonban meggyőzte őt arról, hogy inkább kevésbé látványos eszközökkel próbálják a megoldást megtalálni.⁷⁹

⁷⁴ TILKOVSKY, Teufelskreis.

⁷⁵ BELLÉR, Vom Volksbildungsverein zum Volksbund 55.

⁷⁶ Lásd a *Nation und Staat* című lapban (1936/36. sz. 707.) és a *Mosonvármegye* című lap 1936. július 11-i számában közölt rövid hírt, továbbá a német követség jelentését 1936. június 30-i keltezéssel: BA Be R 18/3330.

⁷⁷ MNL BAML VII/1b. B. II. 553/1935.

⁷⁸ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

⁷⁹ SEEWANN, Geschichte der Deutschen in Ungarn 267.

Ez a felállás világossá tette *Basch* számára, hogy csak Berlinből remélhet segítséget. *Gratz* hajlandó volt *Kussbachot*, aki árulóként próbálta menteni a bőrét, kihúzni a tűzvonalból, és bűnbakként inkább *Bascht* vagy a második sorból a többi játékost feláldozni. Ez egy olyan konfliktust generált, amely első pillantásra kétpólusúnak bizonyult: Budapest vagy Berlin. E kettő azonban baráti viszont ápolt egymással, és fontosnak tartották a lehető legjobb diplomáciai kapcsolat megőrzését, azaz kizárt volt, hogy a német mozgalom javára bármiféle nyílt állásfoglalás szülessen. Ezért ezt a védő szerepet a népi német egyesületek és a mögöttük álló berlini politikai szervezetek vállalták.

Úgy tűnik, hogy a további fejlemények is ebbe az irányba mutattak: *Georg Hornung* mellé még egy ügyvédet fogadott *Basch*, *Guido Gündisch*. Hogy miért, arról csak találgatni tudunk: *Gündisch*, aki egyáltalán nem tartozott *Bleyer* köréhez, valószínűleg már ekkor az SS budapesti bizalmasaként tevékenykedett, ami biztosította volna a különböző pártszervezetek tájékoztatását.⁸⁰ Ez viszont azt eredményezte, hogy *Basch* elsősorban az SS-től függött, amely a népi németek között folyó tevékenységben – a háttérből – egyre erőteljesebb befolyást követelt magának.

A Kúria azonban 1936. június 24-én helybenhagyta a másodfokú, súlyosbított ítéletet, így az jogerőre emelkedett. *Basch* 1936. szeptember 10-én kezdte meg büntetése letöltését.⁸¹ Pikáns módon a pécsi büntetésvégrehajtási intézetben az ügyészési irodába osztották be, ahol az Igazságügyi Minisztérium egy levelét is le kellett másolnia, melyben az állt, hogy minden igazságügyi tisztviselőt felszólítottak, hogy magyarosítsa a nevét. Ez állítólag megerősítette abban a meggyőződésében, hogy neki van igaza, és hogy elítélése politikai ügy volt.⁸²

6. A Basch-ügy mint potenciális külpolitikai konfliktus

Gömbös miniszterelnök 1936 szeptemberében Berlinbe látogatott. Itt az a vélemény alakult ki benne, hogy a *Basch*-ügy iránt széleskörű érdektelenség uralkodik, ami arra ösztönözte, hogy az általa választott úton maradjon. Ugyanakkor demonstratívan folytatta a közeledést a „III. Birodalomhoz”: a magyar parlamenti képviselők tanulmányutakon vettek részt, hogy a nemzetiszocializmussal foglalkozzanak, és 1936. május 28-án *Joseph Göbbels* aláírta *Hóman Bálint* kultuszminiszterrel a kulturális együttműködésről szóló megállapodást, amelyben a tudomány és a művészet segítségével kívánták elmélyíteni a kapcsolatokat.⁸³ Augusztusban *Horthy* kormányzó Berchtesgadenben meglátogatta *Adolf Hitler*t, és 1936 októberében végre megvalósult *Gömbös* álma, a Róma-Berlin tengely, amelynek névadójaként dicsekedett, és amelyben – *Gömbös* elképzelése szerint – nem Berliné volt a főszerep.⁸⁴

Gömbös miniszterelnök 1936 októberében bekövetkezett halála tette lehetővé azt, hogy a Berlin és Budapest közötti viszony némileg letérjen az eszkalálódás ösvényéről. *Horthy* kormányzó már hónapok óta elégedetlen volt vele. Politikai tevékenysége kudarcnak tűnt, és csak betegségének

⁸⁰ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

⁸¹ MNL BAML VII/2b. B. I. 2476/1934.

⁸² SEEWANN – SPANNENBERGER, Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn 13.

⁸³ A megállapodás német szövegét lásd: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19360528-1.pdf>. (2023. 03. 12.).

⁸⁴ TARJÁN, Gömbös Gyula kormányt alakít.

köszönhetően nem buktaták meg. *Basch* szerint az utódok biztosították őt arról, hogy nem *Gömbös* szellemében fognak kormányozni, és a névmagyarosítást valóban nem is erőltették tovább a kormányzati politikában.

A sor most a német birodalmi hatóságoknál és a német egyesületeknél volt a kezdeményezés tekintetében. 1936 decemberében *Hans Steinacher* javaslatára a VDA *Basch*-bélyeget adott ki.⁸⁵ A *Basch* portréja körüli szöveg így szólt: „*Magyar nemzetiségi politika. Aki nem tiszteli apja nevét, az nem méltó őseibe: Dr. Franz Basch. 5 hónap szabadságvesztés*” („*Ungarische Nationalitätenpolitik. Wer seines Vaters Namen nicht ehrt ist auch seiner Ahnen nicht wert. Dr. Franz Basch. 5 Monate Kerker*”).⁸⁶ A hatás óriási volt, hiszen ez nemcsak *Basch* tette azonnal híressé a német etnikumú kelet- és délkelet-európai országokban, hanem a német mozgalom „vezéralakjává” és mártírjává is vált, ami korábban egyértelműen nem volt. 1936. december 20-án a magyar igazságügyi minisztérium végre visszaküldte az aktákat Pécsre, nyilvánvalóan megoldást keresve az ügyre, amely magyar szempontból igen kellemetlen fordulatot vett.

1937. január 9-én *Basch* meglepő módon kegyelmet kapott *Horthy Miklóstól*, aminek elsősorban szimbolikus jelentősége volt. A címzett nem maga *Basch*, hanem Berlin volt, hiszen *Basch* éppen egy nappal a büntetésének a vége előtt szabadult. A kormányzói kegyelem helyreállította a hivatalviselési képességét és újra gyakorolhatta a politikai jogait is. A tényleges jelentősége tehát abban állt, hogy *Basch* ennek következtében nem minősült büntetett előéletűnek. Ugyanakkor a per és annak következményei rányomták bélyegüket az ügy gyakorlati kezelésére, ami *Basch* esetében bizonytalanságot is generált a vele való bánásmódban, például abban, hogy a Bataapáti területéről történt kiutasítása érvényben volt-e még, vagy sem.⁸⁷

A fogva tartás költsége 96,80 pengő volt, ami a bírósági költségekkel együtt 173 pengőt tett ki. Ennek kiegyenlítését 180 pengő havi fizetés mellett nem tartották észszerűnek.⁸⁸ Itt is volt egy pikáns történet: az igazságügyi miniszter 1937. január 9-én személyesen telefonált Pécsre, de nem tudta elérni az illetékes ügyészt, aki azon a pénteken 13 óra 10 perckor már nem tartózkodott az irodájában. A miniszter állítólag fegyelmi intézkedésekkel fenyegetőzött, amit azzal a magyarázattal igyekeztek elhárítani, hogy az alkalmazottak péntekenként 12 órakor mehetnek haza. Ekkor – a konkrét esetben legalább is – az igazságügyi alkalmazottak még hivatali feladatokat láttak el, azaz még túlóráztak is.⁸⁹

7. A *Basch*-per hosszú távú hatásai: a „III. Birodalomtól” való függőség

Ezek a fejlemények ahhoz vezettek, hogy *Basch* magánszemélyként és a német mozgalom közéleti szereplőjeként is egyre inkább Berlin függőségébe került, mivel személyes integritása és közéleti munkája egyaránt annak fényben alakult, hogy Berlin milyen mértékben volt hajlandó nyomást

⁸⁵ JACOBSEN: *Hans Steinacher. Bundesleiter des VDA* 552.

⁸⁶ SEEWANN – SPANNENBERGER, *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn* 482.

⁸⁷ LENGYEL, *A kegyelem* 26. Áttekintésként a kegyelmezési jogkörhöz lásd: NAGY, *Az általános kegyelmi eljárás egy kutatás tükrében*.

⁸⁸ MNL BAML VII. A Jogszolgáltatás területi szervei. 51. Pécsi Királyi Főügyészség iratai. b. Általános iratok. IV. (a továbbiakban: MNL BAML VII/51b. IV.) 3075/1933.

⁸⁹ MNL BAML VII/51b. IV. 3075/1933.

gyakorolni Budapestre. Budapest részéről viszont újra és újra azt hangsúlyozták, hogy a nemzetiségi kérdést belügynek tekintik, legalábbis ami a magyarországi nemzetiségeket illeti. Ugyanakkor a revíziós politikai törekvésekhez szükség volt a háttérben Berlinre, mivel ez a program csak Olaszország és Németország segítségével valósulhatott meg. Ebben az összefüggésben Budapesten értékelték azt, hogy *Basch* nem volt SS-kedvenc, és az olyan készséges végrehajtókat, mint *Gündisch*, *Faulstich* vagy *Huss*, nem vezéralakként kezelték. A kommunikáció *Basch* és a Miniszterelnöki Hivatal közötti érezhetően javult, sőt az illetékes előadó úgy nyilatkozott, hogy *Basch* „*kíváló modorú*” volt, aki „*tudta, hogyan kell bánni az emberekkel*”.⁹⁰

Magyarország a „III. Birodalom” népcsoportpolitikájában különleges helyen állt, mert mindenütt sikerült a náci ideológiától mélyen áthatott népcsoportvezetőket kinevezni és ezeket a népcsoportokat egymással összhangba hozni, míg Magyarországon még önálló egyesület sem létezett. Ebben alapvető változás akkor következett be, amikor az első bécsi döntés előestéjén Magyarország hajlandó volt engedélyezni egy kulturális egyesület létrehozását *Volksbund der Deutschen in Ungarn* néven *Basch* vezetésével, abban a reményben, hogy Csehszlovákiától területeket nyerhet.⁹¹

Berlin úgy vélte, hogy ezzel átlépte a Rubicont, de Budapestnek sikerült mindvégig megbénítania a *Volksbundot*: a helyi csoportok alapítását a magyar hatóságok szabotálták, továbbra is előfordultak erőszakos incidensek, és *Teleki Pál* miniszterelnök, a kisebbségek hármas kategorizálásáról szóló elképzelés atyja, személyes ellenszenvvel viseltetett *Basch* és a német mozgalom iránt. Hogy *Basch* mennyire igyekezett alkalmazkodni Berlinhez, mutatja a nemzetiségi jogi bizottság előtt 1939. február 3-án elmondott beszéde. Azt állította, hogy a magyarországi németek „*érzelmi lojalitása az állam iránt*” a korábbi magyarországi nemzetiségi politikának köszönhetően „*kiirtásra került*”, és bár a magyarországi német népcsoport „*primitív*”, mert kevés értelmiséggel rendelkezett, helyettük parasztok és iparosok „*menetelnek*”, akik végül is a nemzetiszocializmus szociális forradalmi szemléletének ideális megvalósítói lehetnek.⁹²

Ebben a politikai miliőben került sor arra, hogy Magyarország 1940 közepén bevonuljon Észak-Erdélybe. Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntésben Olaszország és Németország a Magyarország számára oly fontos régió északi felének bekebelezését engedélyezte, cserébe pedig Budapest vállalta, hogy – mindaddig egyedüli országgént – népcsoportegyezményt ír alá. Berlin szempontjából ez „*egyoldalú birodalmi védelmi jogot*” hozott létre, mivel nem a kölcsönösségen alapult: a mintegy 10.000 burgenlandi magyarról egyáltalán nem esett szó benne.⁹³ Az a tény, hogy ezt a megállapodást mindössze 48 óra alatt dolgozták ki, jól mutatja, hogy Berlin mennyire sietett. *Baschnak* a magyar hatóságokkal szemben népcsoportvezetőként erőteljesebb jogállása is lehetett volna, azonban ez a „III. Birodalom” és Magyarország közötti megállapodás nem szélesítette ki a népcsoport (és így a népcsoportvezető) jogait, maga a népcsoport pedig „*csupán tárgy*” maradt.⁹⁴

⁹⁰ SEEWANN – SPANNENBERGER, Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn LVI.

⁹¹ A keletkezéstörténetet lásd: SPANNENBERGER, Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938-1944 unter Horthy und Hitler.

⁹² SCHUBERT, Ausschüsse für Völkerrecht und Nationalitätenrecht 442.

⁹³ SCHUBERT, Ausschüsse für Völkerrecht und Nationalitätenrecht 511.

⁹⁴ Így vélekedett *Werner Hasselblatt* 1940. november 20-án a Nemzetiségi Jogi Bizottságban tett felszólalásában. Lásd: SCHUBERT, Ausschüsse für Völkerrecht und Nationalitätenrecht 506.

A népcsoportmegállapodás „központi elemének” a népcsoportvezetőnek azt az „egyéni hatáskörét” tekintették, hogy jóváhagyja egy adott személynek a nyilatkozatát arról, hogy a magyarországi németiséghez tartozik. Maga a népcsoport azonban *de jure* csak magánjogi egyesület maradt.⁹⁵ Ennek a jogállásnak a jelentősége nyilvánvaló volt: a második bécsi döntést követően a *Volksbund* képviselte a legnagyobb német népcsoportot Délkelet-Európában. Ez olyan erőforrás volt, amelyet Berlin a totális háború alatt semmilyen körülmények között nem nélkülözhetett. Főpróbaként már megkezdődött a *Waffen SS* illegális toborzásának előkészítése minden olyan délkelet-európai államban, ahol német etnikumú népcsoportok éltek.⁹⁶

Az utolsó szakasz ebben az összefüggésben jól mutatja, hogy milyen dinamika alakulhatott ki a hadviselés és a népcsoportpolitika összefüggéseiből: a kutatásban jórészt ismeretlen, hogy 1941. október 24-én az ún. rehabilitációs törvényre (1940. évi XXXVII. tc. a büntető ítélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények korlátozásáról és megszüntetéséről) hivatkozva *Basch* esetében minden jogkövetkezményt megszüntettek.⁹⁷ Szeptember 12-én „környezettanulmányt” végeztek, melynek során nem találtak semmilyen kifogásra okot adó körülményt. *Basch* erkölcsi bizonyítványt kapott, amelyben igazolták, hogy „tiszteletes életmódot” folytat. A törvény 4. §-ának mind a négy pontját alkalmazták tehát *Baschra*, és ugyanaz az ügyész, *Buzás Árpád*, aki 1934-ben az ügyében eljár, hirdethette ki a döntést, zárt ülés keretében. A „makulátlan népcsoportvezetőnek” ezek után készséges strómanként kellett volna fellépnie a berlini politikai érdekek érvényesítése céljából, azonban ez ebben a formában – más okok miatt – nem valósult meg.⁹⁸

8. Kipillantás

A fentiek alapján megállapítható, hogy a *Basch*-ügyben az elítélés, a kegyelem, majd a mentesítés egyaránt a politikai haszonelvűsége volt visszavezethető, és a tényleges események a vád alapjaként másodlagos szerepet játszottak csak. Az 1941-es év éppoly ellentmondásos volt, mint amilyen pontatlan volt a vádirat: az Birodalmi Biztonsági Főhivatal megkezdte a népcsoportok vezetőségébe az SS ügynökeinek a beszivárogtatását, illegális toborzást hajtottak végre a *Waffen SS* számára, és a gazdasági érdekeltségek összekapcsolása is indult. A magyar kormány mindezzel tisztában volt, de a német szövetségi kapcsolat, valamint *Volksbundon* belüli nyugalom fenntartása elsőbbséget élvezett annak érdekében, hogy Észak-Erdélyt integrálják és minimalizálják a háborús erőfeszítések következményeit.

Felhasznált források

Bundesarchiv Berlin R 18/3329. Bericht des VDA vom 30. September 1935

MNL BAML VII. A Jogszolgáltatás területi szervei. 1. Pécsi Királyi Ítéltábla (1946-tól Ítéltábla) iratai. b. Peres iratok

⁹⁵ SCHUBERT, Ausschüsse für Völkerrecht und Nationalitätenrecht 507.

⁹⁶ CASAGRANDE – SCHVARC – SPANNENBERGER – TRASCA, The Volksdeutsche. A case study from south-eastern Europe 209–251.

⁹⁷ MNL BAML VII/51b. IV. 3075/1933.

⁹⁸ SPANNENBERGER, The Ethnic Policy of the Third Reich toward the Volksdeutsche in Central and Eastern Europe 56–71.

MNL BAML VII. A Jogszolgáltatás területi szervei. 2. Pécsi Királyi Törvényszék (1946-tól Törvényszék) iratai. b. Peres iratai
MNL BAML VII. A Jogszolgáltatás területi szervei. 51. Pécsi Királyi Főügyészség (1946-tól Főállamügyészség) iratai. b. Általános iratok

Felhasznált irodalom

- „Soha amíg éllek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben. Budapest 1990
ABLONCZY Balázs: Teleki Pál. Budapest 2005
BASCH, Franz: Das Deutschtum in Ungarn. München 1926
BÉLDI Béla: Nemzetszervezés. Különlenyomat a Nemzeti Figyelő 1935. X. 27, XI. 3, 10, 17, 24, és XII. 1. számaiból. Budapest 1936
BELLÉR, Béla: Vom Volksbildungsverein zum Volksbund. Geschichte der Deutschen in Ungarn 1933-1938. Heidelberg 2000
BLEYER Jakab: A hazai németiség. Budapesti Szemle 1917/169. sz. 428–441.
CASAGRANDE, Thomas – SCHVARC, Michal – SPANNENBERGER, Norbert – TRASCA, Ottmar: The Volksdeutsche. A case study from south-eastern Europe. In: BÖHLER, Jochen – GERWARTH, Robert (szerk.): The Waffen-SS. A European History. Oxford 2017, 209–251.
DRÓCSA Izabella: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921: III. törvénycikk elhelyezése a XX. századi magyar büntetőjogi rendszerben. Iustum Aequum Salutare 2017/2. sz. 215–231.
EILER Ferenc: Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson 1925-1939 Budapest 2007
FATA Márta: Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933). Regio 1994/1. sz. <https://adoc.pub/regio-kisebbsseg-politika-tarsadalom-evf-1sz-fata-marta-bleye.html> (2023. 08. 13.)
GARLEFF, Michael: Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich. Köln 2001
GERGELY Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Budapest 2001
GONDA, Gábor – SPANNENBERGER, Norbert: Minderheitenpolitik im „unsichtbaren Entscheidungszentrum“. Der „Nachlass László Fritz“ und die Deutschen in Ungarn 1934–1945. Stuttgart 2014
GYURGYÁK János: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest 2001
JACOBSEN, Hans-Adolf: Hans Steinacher. Bundesleiter des VDA 1933–1937. Erinnerungen und Dokumente. Boppard am Rhein 1970
KARSAI Elek: Iratok a Gömbös-Hitler találkozóról (1933 június 17–18.). Budapest 1961
KEREPESZKI Róbert: A Turul Szövetség 1919-1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban. Máriabesenyő 2012
KEREPESZKI Róbert: A Turul Szövetség. In: ROMSICS Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Budapest 2009, 341–376.
KOVÁCS Alajos: A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában. Budapest 1936
KOVÁCS-BERTRAND, Anikó: Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg. München 1997
LENGYEL Andrea: A kegyelem. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/34542/30988.pdf> (2023. 09. 12.)
NAGY Anita: Az általános kegyelmi eljárás egy kutatás tükrében, https://www.researchgate.net/publication/334042180_Az_általanos_kegyelmi_eljaras_egy_kutatas_tukreb en (2023. 09. 12.)
ORMOS Mária: Magyarország a két világháború korában (1914–1945). Debrecen 1998
PAKSA Rudolf: A magyar szélsőjobboldal története. Budapest 2012
PAKSA Rudolf: Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója. Budapest 2013
PRITZ Pál – MARCHUT Réka: Kisebbségpolitikák – nemzetközi erőterben Bleyer Jakab/Jakob Bleyer példáján. Regio 2017/1. sz. 5–40.
PRITZ Pál: Revíziós törekvések a magyar külpolitikában 1920-1935. In: PRITZ Pál: Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Budapest 1995, 234–240.

- RÁNKI György – PAMLÉNYI Ervin – TILKOVSKY Loránt – JUHÁSZ Gyula (szerk.): A Wilhelmstraße és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944. Budapest 1968
- RÉVAY József: Gömbös Gyula élete és politikája. Budapest 1934
- ROMSICS Ignác: Bethlen István. Budapest 2019
- ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest 1999
- SCHUBERT, Werner (szerk.): Ausschüsse für Völkerrecht und Nationalitätenrecht (1934-1942). Frankfurt am Main 2002
- SEEWANN, Gerhard – SPANNENBERGER, Norbert: Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn, Budapest 1945–1946. München 1999
- SEEWANN, Gerhard: Das Ungarndeutschtum 1918-1944. In: HÖSCH, Edgar – SEEWANN, Gerhard (szerk.): Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojektes „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donauraum“. München 1991, 299–303.
- SEEWANN, Gerhard: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Marburg 2012
- SPANNENBERGER, Norbert – VONYÓ József: Rezeption der nationalsozialistischen Ideologie in Ungarn und in der deutschen Volksgruppe. In: HAUSLEITNER, Mariana – ROTH, Harald (szerk.): Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa. München 2006, 237–253.
- SPANNENBERGER, Norbert – VONYÓ, József: Die Gömbös-Diktatur und die katholische Kirche in Ungarn (1932-1936). Südost-Forschungen 2002/2003 311–333.
- SPANNENBERGER, Norbert: Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938-1944 unter Horthy und Hitler. München 2005
- SPANNENBERGER, Norbert: „Den Weg des Verständnisses gehen“. Der Vortrag von Franz Anton Basch in München 1926. Suevia Pannonica 1998 73–84.
- SPANNENBERGER, Norbert: Emanzipationspolitik durch Ethnisierung? Die Deutschen in Ungarn in der Zwischenkriegszeit. In: BEER, Mathias – DYROFF, Stefan (szerk.): Politische Strategien nationaler Minderheiten in der Zwischenkriegszeit. München 2013, 183–210.
- SPANNENBERGER, Norbert: The Ethnic Policy of the Third Reich toward the Volksdeutsche in Central and Eastern Europe. In: CATTARUZZA, Marina – DYROFF, Stefan – LANGEWIESCHE, Dieter: Territorial Revisionism and the Allies of Germany in the Second World War. Goals, Expectations, Practices. New York-Oxford 2013, 56–71.
- SPIEGEL-SCHMIDT, Friedrich: Vor 50 Jahren. Zur Vorgeschichte des Volksbunds. Suevia Pannonica 1988/6. sz. 21–74.
- SZÉCSÉNYI András: A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban. In: Gergely, Jenő: Fejezetek a tegnapi világából. Tanulmányok. Budapest 2009, 214–232.
- TARJÁN, Tamás M.: Gömbös Gyula kormányt alakít. <https://rubicon.hu/kalendarium/1932-oktober-1-gombos-gyula-alakit-kormanyt> (2023. 06. 20.)
- TILKOVSKY, Loránt: „Budapester Arbeitsgemeinschaft für die Revision der Friedensverträge“ (1925–1933). Etudes historiques hongroises 1985, 515–540.
- TILKOVSKY, Loránt: Teufelskreis. Die Minderheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen 1933–1938. Budapest 1989
- VONYÓ József: A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajvédelem. In: VONYÓ József: Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus. Tanulmányok. Pécs 2001, 34–41.
- VONYÓ József: A Nemzeti Egység Pártja szervezésének első dokumentumai (1932. december – 1933. január). Századok 1984, 781–830.
- VONYÓ József: Egy nemzetnevelési koncepció Magyarországon. Béli Béla: Nemzetirányítás. (Forrásközlés). In: FISCHER Ferenc – MAJOROS István – VONYÓ József (szerk.): Magyarország a nagy(hatalmak) erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Pécs 2000, 657–675.
- VONYÓ József: Gömbös Gyula és a hatalom. Pécs 2019
- VONYÓ József: Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja Országos Központjának dokumentumai 1932–1939. Budapest – Pécs 1998
- VONYÓ József: Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919-1944. Pécs 2021
- WEIDLEIN, Johann: Geschichte der Ungarndeutschen in Dokumenten 1930-1950. Schorndorf 1958
- ZEIDLER Miklós: A revíziós gondolat. Pozsony 2009